

Πώς έγιναν όροι οι δανεισμένες ελληνικές λέξεις (συμβολή στη μελέτη της εκκλησιαστικής ορολογίας)

Eka Tchkoidze

ΠΕΡΙΛΗΨΗ

Η επίδραση του ελληνισμού ήταν και εξακολουθεί να είναι έντονη στη Γεωργία. Οι πολιτιστικές σχέσεις των δύο χωρών ήδη από την αρχαιότητα εξασφάλισαν το πρόσφορο έδαφος για την ανάπτυξη νέων αμοιβαίων σχέσεων. Η Γεωργία ως μία από τις παλαιότερες ορθόδοξες χώρες περιήλθε στη σφαίρα της πολιτικής και πολιτιστικής επιρροής του Βυζαντίου ήδη από τον τέταρτο αιώνα. Για αυτό η επίδραση της ελληνικής στη γεωργιανή γλώσσα ήταν δεδομένη. Οι περισσότερες δανεισμένες λέξεις στα γεωργιανά προέρχονται από τα ελληνικά, από τις οποίες το μεγαλύτερο μέρος αποτελείται από εκκλησιαστικούς όρους.

How Greek Loan Words became terms (contribution in the study of Ecclesiastical Terminology)

Eka Tchkoidze

ABSTRACT

A cultural influence of Hellenic world still profound in Georgia started since the ancient period. It provided a strong basis for the development of further mutual relationships in the Byzantine era. Georgia as one of the ancient orthodox countries (converted to Christianity in 325 or 337 AD) was strongly influenced by Byzantium. Among others, we should refer to Hellenic linguistic impact on the Georgian language. Greek words are the biggest part of the loan words in Georgian. Great number of them is ecclesiastical terms.

0 Εισαγωγή

Οι δανεισμένες ελληνικές λέξεις στη γεωργιανή γλώσσα είναι το μεγαλύτερο μέρος των ξένων λέξεων που αφομοιώθηκαν κατά καιρούς. Ακολουθούν τα περσικά, τα αραβικά, τα τούρκικα και τα λατινικά. Η ευρέως αποδοχή των ελληνικών δανεισμένων λέξεων ξεκίνησε ήδη από τον

πρώιμο μεσαίωνα και συνεχίζεται έως τις μέρες μας. Οι περισσότερες ελληνικές λέξεις εισήχθησαν στη γεωργιανή γλώσσα κατευθείαν από τα ελληνικά, δεν είναι όμως λίγες εκείνες που πρώτα αφομοιώθηκαν από άλλη γλώσσα και στη συνέχεια από τα γεωργιανά μέσω αυτής της ενδιάμεσου γλώσσας.

Όπως ήταν αναμενόμενο, οι δανεισμένες ελληνικές λέξεις είναι ως επί τω πλείστον εκκλησιαστικού περιεχομένου. Ήταν φυσικό πως για πολλές έννοιες η γεωργιανή γλώσσα δεν είχε αντίστοιχες λέξεις. Για να καλυφθεί αυτό το κενό ήδη από τον 4ο αι., μετά την μεταστροφή στον χριστιανισμό, δανείστηκε αρκετά μεγάλος αριθμός λέξεων. Ο στόχος της παρούσας ανακοίνωσης είναι: 1. να δείξουμε ποιες ακριβώς λέξεις δανείστηκαν από τα ελληνικά, 2. από τότε χρησιμοποιούνται στη γεωργιανή γλώσσα, 3. χρησιμοποιούνται ή όχι στη σύγχρονη γεωργιανή γλώσσα, 4. οι εν λόγω λέξεις αφομοιώθηκαν επακριβώς ή αλλοιώθηκαν ως προς την αρχική τους προφορά, 5. αν αλλοιώθηκαν για ποιο λόγο και 6. ποιες από αυτές τις λέξεις θα μπορούσαν να θεωρηθούν εκκλησιαστικοί όροι.

1 Δανεισμένες λέξεις ή όροι;

Ο όρος είναι μία λέξη που υιοθετείται από την γλώσσα για να αποδώσει την εξειδικευμένη έννοια ή το εξειδικευμένο αντικείμενο. Ο όρος μπορεί να είναι είτε δανεισμένη είτε μεταφρασμένη λέξη (λ.χ. το «ευαγγέλιο» στα γεωργιανά αποδίδεται με τη γεωργιανή λέξη που είναι η ακριβής μετάφραση της ελληνικής). Όταν μελετούμε τις δανεισμένες λέξεις σε μία γλώσσα είναι δύσκολο να προσδιοριστεί επακριβώς πότε πρόκειται για όρο και πότε για απλό δανεισμό. Σε αυτό το θέμα βοηθάει η ιστορική ανάλυση της λέξης: πότε εμφανίζεται στη γλώσσα, αν επικρατεί με το πέρασμα του χρόνου και αν διατηρεί τη σημασία την οποία είχε στο αρχικό στάδιο. Επιπρόσθετα, η έννοια την οποία αποδίδει η δανεισμένη λέξη πρέπει να εξακολουθεί να είναι εξειδικευμένη. Για αυτό η λέξη «ευαγγέλιο» στην οποία θα κάνουμε ειδική αναφορά παρακάτω, να μην είναι μεταφρασμένη από τα ελληνικά αλλά δεν είναι εξειδικευμένη έννοια. Είναι η λέξη που εμφανίστηκε τον περίπου 6ο αι., και εξακολουθεί να χρησιμοποιείται το ίδιο συχνά μετά από 15 ολόκληρους αιώνες.

Μολονότι δεν υπάρχει ένα ξεκάθαρο πλαίσιο για τις δανεισμένες λέξεις και τους όρους, θα προσπαθήσουμε να δώσουμε σαφή κριτήρια βάσει των οποίων θεωρήσαμε ορισμένες δανεισμένες λέξεις ως όρους.

2 Γεωργιανά μεσαιωνικά κείμενα

Στο πρώτο στάδιο, από τον 5ο μέχρι τον 11ο αι., η γεωργιανή λογοτεχνία θα μπορούσε να χαρακτηριστεί ως αποκλειστικά εκκλησιαστική. Οι πολιτικές και πολιτιστικές ανάγκες είχαν καθορίσει τις βασικές προτεραιότητες στα πρώτα γεωργιανά γραπτά κείμενα. Επομένως, ήταν φυσικό πως μετά την Αγία Γραφή μεταφράστηκαν οι Βίοι Αγίων. Σχεδόν αμέσως εμφανίστηκε και εξελίχθηκε με γοργούς ρυθμούς η πρωτότυπη γεωργιανή λογοτεχνία η οποία εξυπηρετούσε τις ιδεολογικές απαιτήσεις της τοπικής χριστιανικής Εκκλησίας και κοινωνίας. Η μελέτη της γεωργιανής αγιολογίας μάς δίνει τη δυνατότητα να καλύψουμε το κενό που ενδεχομένως υπάρχει στη βυζαντινή αγιολογία δεδομένου ότι στη γεωργιανή γλώσσα έχουν διασωθεί κείμενα τα πρωτότυπα των οποίων έχουν χαθεί. Το παλαιότερο έργο γραμμένο στα γεωργιανά χρονολογείται στα 476-483. Πρόκειται για το «Μαρτύριο της Αγίας Shushanik» του Ιάκωβου Tsurtaveli.

Η Γεωργιανή αγιολογία ήκμασε ιδιαίτερα το δέκατο και τον ενδέκατο αιώνα και μέχρι αυτή την περίοδο μαζί με την ιστορική γραμματολογία διατηρήθηκε ως βασικό είδος. Από τον ενδέκατο αιώνα εμφανίζονται τα πρώτα δείγματα της κοσμικής λογοτεχνίας.

Για την παρούσα μελέτη επιλέξαμε τα δύο πιο αντιπροσωπευτικά κείμενα: 1. το «Μαρτύριο της Αγίας Shushanik» που αναφέρθηκε ανωτέρω και 2. το «Βίο του Αγίου Γεωργίου του Αγιορείτη».

3 «Μαρτύριο της Αγίας Shushanik» (5ος αι.)

Ο συγγραφέας του «Μαρτυρίου της Αγίας Shushanik» υπήρξε πνευματικός πατέρας της Αγίας και αυτόπτης μάρτυρας όλων όσα περιγράφει. Η αρμενικής καταγωγής Shushanik, σύζυγος του Varsken, του κυβερνήτη του Κάτω Kartli (Ανατολική Γεωργία), είναι μία ιδιάζουσα περίπτωση στον ορθόδοξο κόσμο. Δεν μαρτύρησε ούτε από τους βαρβάρους, ούτε από τους εισβολείς, ούτε από τους ειδωλολάτρες αυτοκράτορες. Μαρτύρησε από τον ίδιο τον σύζυγό της ο οποίος αποστάτησε ασπασζόμενος τον παρσιισμό και γινόμενος υποτελής της περσικής αυτοκρατορίας. Η πράξη του, εντούτοις, ήταν περισσότερο πολιτική δήλωση παρά αρνησιθρησκία. Θέλοντας να μην υποταχθεί στον Vakhtang Gorgasali (450-500), βασιλέα του Kartli, προτίμησε να συμμαχήσει με τον Πέρση ηγεμόνα προκειμένου να αποκτήσει περισσότερη ανεξαρτησία ως τοπικός κυβερνήτης. Ποια πολιτικά γεγονότα είχαν προηγηθεί προτού ο Varsken φθάσει στην Περσία, μας είναι άγνωστα. Είναι φανερό, όμως, ότι οι σχέσεις ανάμεσά του και την κεντρική γεωργιανή εξουσία είχαν τεταθεί αναφανδόν. Στην Περσία ο Varsken υποσχέθηκε να αναγκάσει

τη σύζυγό του να ακολουθήσει τα αχνάρια του και να ασπαστεί τον παρσισμό. Δεν προέβλεψε, όμως, τη στάση της Shushanik η οποία του αντιστάθηκε σθεναρά. Ο Varsken με πολλούς τρόπους (βία, γλυκόλογα, τεχνάσματα) προσπάθησε να την πείσει αλλά απέτυχε. Μετά από εξάχρονη μαρτυρία η Shushanik ξεψύχησε στο απόμακρο μέρος όπου είχε φυλακιστεί.

Το κείμενο διαφέρει σημαντικά από τους συνηθισμένους Βίους Αγίων. Εκτός του ότι αναφέρεται στα πολιτικά δρώμενα, παρουσιάζει την Αγία όχι ως το τέλει πρόσωπο αλλά με τις ανθρωπίνες της αδυναμίες (τις αμφιβολίες της, και τα παράπονά της). Επιπλέον, κανένα άλλο γεωργιανό κείμενο της μεσαιωνικής περιόδου δεν μας παρέχει τόσο σημαντικές πληροφορίες σχετικά με τα ήθη και τα έθιμα, όπως το «Μαρτύριο της Αγίας Shushanik».

Ως πρώτο δείγμα της γεωργιανής αγιολογίας είναι ιδιαίτερα χρήσιμα τα στοιχεία που αντλούμε για το θέμα της εκκλησιαστικής ορολογίας. Οι ελληνικές λέξεις που αναφέρονται στο κείμενο είναι οι εξής: 1. ეკლესია (εκκλησία), 2. ეპისკოპოსო (επίσκοπος), 3. სამარტველო/სამარტველე (μαρτύριο), 4. კურიაკე (Κυριακή), 5. მარტვილი (μάρτυρας), 6. ევანგელიე (ευαγγέλιο). Από αυτές τις έξι οι πρώτες τέσσερις απαντούν σχεδόν σε όλα τα γεωργιανά μεσαιωνικά κείμενα, το πέμπτο σε ορισμένα και το έκτο σε κανένα άλλο.

Η λέξη ეკლესია (εκκλησία, προφέρεται ως *eklesia*) είναι από εκείνες τις ελληνικές λέξεις που πρέπει να αφομοιώθηκαν σχεδόν αμέσως μετά την μεταστροφή στον χριστιανισμό. Σημαίνει ό,τι ακριβώς στα ελληνικά: εκκλησία ως κτήριο και εκκλησία ως θεσμός. Η πρώτη χρήση της «εκκλησίας» στα γεωργιανά καταγράφεται στο εν λόγω κείμενο και χρησιμοποιείται και στις μέρες μας με τις δύο βασικές της έννοιες. Η λέξη αναφέρεται τρεις φορές [3, σ. 225, 226, 232] ως κτήριο. Την χρήση της «εκκλησίας» ως θεσμού δεν έχουμε στο κείμενο. Ως προς την προφορά της λέξης πρέπει να σημειωθεί πως τα δεδομένα που προκύπτουν από τα γεωργιανά μεσαιωνικά κείμενα στηρίζουν τους κανόνες της ερασματικής προφοράς. Στη συγκεκριμένη περίπτωση λοιπόν το «ήτα» προφέρεται ως «ε». Αν τα γεωργιανά κείμενα της πρώιμης περιόδου παρουσιάζουν την ξεκάθαρη εικόνα της προφοράς πολλών αμφισβητούμενων φθόγγων (τόσο των φωνηέντων, όσο των συμφώνων), από τον 11ο αιώνα εμφανίζεται η διπλή χρήση τους (λ. χ. το «ήτα» να αποδίδεται και ως «ε» και ως «ή» της σύγχρονης ελληνικής).

Γενικότερα, πρέπει να σημειώσουμε πως πέρα από τα θέματα ορολογίας τα γεωργιανά κείμενα χάρη στο πλούσιο φθογγικό σύστημα και το φωνογραφικό χαρακτήρα του γεωργιανού

αλφαβήτου μάς επιτρέπουν να μελετήσουμε την ελληνική προφορά της βυζαντινής περιόδου και να καταλήξουμε σε σημαντικά συμπεράσματα [6, σ. 3].

Πρέπει να τονίσουμε, επίσης, πως η λέξη *ეკლესია* (εκκλησία) δεν μπορεί να θεωρηθεί ως εκκλησιαστικός όρος. Εισήχθη στα γεωργιανά πιθανότατα τον 4ο αιώνα, υπάρχει στο κείμενο του 5ου αιώνα. Αφομοιώθηκε αμέσως τόσο από τη λόγια όσο από τη δημώδη γεωργιανή γλώσσα. Διατηρήθηκε όλο το μεσαίωνα και στις μέρες μας χρησιμοποιείται καλύπτοντας και τις δύο αρχικές της έννοιες. Αναμφισβήτητα, *ეკლესია* (εκκλησία) είναι μια από τις πιο πλατιά διαδεδομένες ελληνικές δανεισμένες λέξεις.

Η λέξη *ეპისკოპოს* (επίσκοπος, προφέρεται ως *episkoposi*) εντάσσεται στην ίδια κατηγορία με τη *ეკლესία*: η χρήση της καταγράφεται ήδη από τον 5ο αιώνα και πιθανότατα πρέπει να εισήχθη στα γεωργιανά αμέσως μετά την μεταστροφή στο χριστιανισμό. Την εποχή δηλαδή όταν από την Κωνσταντινούπολη στάλθηκαν στην *Mtskheta*, την τότε γεωργιανή πρωτεύουσα, οι ιερείς και οι επίσκοποι για την μετάδοση και τη στήριξη της νέας θρησκείας στη γειτονική χώρα. Στο υπό εξέταση κείμενο η λέξη απαντά αρκετές φορές [3, σ. 226, 229, 232, 233, 241, 242] και αναφέρεται στους τοπικούς επισκόπους με τους οποίους συναναστράφηκε η Αγία. Για την απόδοση της λέξη «επίσκοπος» στα μεταγενέστερα γεωργιανά, περίπου το 10ο-11ο αι. εμφανίζεται η γεωργιανή λέξη *მღვდელმთავარი* (= αρχιερέας) η οποία χρησιμοποιείται κυρίως στα βιβλία της Παλαιάς Διαθήκης. Η γεωργιανή λέξη δεν αντικατέστησε πλήρως την ελληνική. Στα σύγχρονα γεωργιανά χρησιμοποιείται παράλληλα με την ελληνική.

Η λέξεις *სამარტვილო/სამარტვილე* (έχοντας ως ρίζα τη λέξη «μαρτύριο», προφέρεται ως *samartvilo/samartvile*) και *მარტვილი* (μάρτυρας-*martvili*¹) είναι δύο λέξεις που προέρχονται από την ίδια ρίζα. Η πρώτη σημαίνει θυσιαστήριο και το μέρος όπου φυλάσσονται τα ιερά λείψανα τόσο των μαρτύρων όσο των οσίων [5, σ. 283]. Όπως βλέπουμε, η χρήση και της πρώτης λέξης μαρτυρείται ήδη από τον 5ο αιώνα. Την συναντάμε και στα μεταγενέστερα κείμενα, κάτι που σημαίνει ότι η λέξη διατηρήθηκε στα μεσαιωνικά γεωργιανά. Χωρίς να αντικατασταθεί με κάποια άλλη λέξη δεν χρησιμοποιείται στα σύγχρονα γεωργιανά. Το «θυσιαστήριο» αποδίδεται με καθαρά γεωργιανή λέξη. Για το μέρος όπου φυλάσσονται τα ιερά λείψανα χρησιμοποιείται

¹ Η απόδοση των ελληνικών φθόγγων στα γεωργιανά είναι ένα θέμα που δεν μπορεί να καλυφθεί στο πλαίσιο ούτε μίας διατριβής. Εντούτοις, πρέπει να αναφερθεί πως το ελληνικό «ύψιλον» στα μεσαιωνικά γεωργιανά κείμενα πάντα προφέρεται ως «βι». Επίσης, όταν στη ρίζα μίας λέξης υπάρχουν δύο «ρω» το δεύτερο μετατρέπεται σε «λάμδα», εξού και το γεωργιανό το «*martvili*» αντί για το «*martviri*»

«τάφος Αγίου» ή «αναπαυτήριο». Στο κείμενο η λέξη απαντά μόνο μία φορά [3, σ. 228] μαζί με τη λέξη «εκκλησία» για να τονίσει ότι στο «samarville» σε αντίθεση με την απλή εκκλησία υπήρχαν τα λείψανα των αγίων.

Όσο για το მარტვილი που σημαίνει μάρτυρας, ό,τι δηλαδή στα ελληνικά, χρησιμοποιείται μια φορά [3, σ. 241] μαζί με τη γεωργιανή αντιστοιχία της λέξεως. Είναι η προσφώνηση του συγγραφέως που είναι και ο πνευματικός πατέρας της Αγίας. Χρησιμοποιείται πρώτα η γεωργιανή και μετά η ελληνική λέξη που σημαίνουν το ίδιο προφανώς για να ασκήσει περισσότερη συναισθηματική επίδραση στους αναγνώστες. Η λέξη მარტვილი (μάρτυρας) χρησιμοποιείται σπάνια στα μεσαιωνικά γεωργιανά καθώς για την απόδοσή της υπάρχει η καθαρά γεωργιανή λέξη. Το მარტვილი (μάρτυρας) στα σύγχρονα γεωργιανά έχει καταργηθεί. Εντούτοις, μπορεί να χρησιμοποιηθεί στους λογοτεχνικούς και εκκλησιαστικούς κύκλους ως αρχαϊζουσα λέξη. Αξίζει να σημειωθεί πως στη Δυτική Γεωργία, στην ιστορική Κολχίδα υπάρχει νομός που λέγεται მარტვილი (Martvili) κάτι που αναδεικνύει την έντονη ελληνική επίδραση στην εν λόγω περιοχή.

Συνοψίζοντας το τμήμα σχετικά με τις λέξεις სამარტვილი/სამარტვილე και მარტვილი, μπορούμε να συμπεράνουμε πως η πρώτη χροιά πρέπει να θεωρηθεί όρος που έγινε αποδεκτή στην εκκλησιαστική αρχιτεκτονική· η δε δεύτερη λέξη και μεν δανείστηκε αλλά χρησιμοποιήθηκε πολύ σπάνια. Αντί αυτής προτιμήθηκε η γεωργιανή της αντιστοιχία. Η πρώτη μολονότι καθιερώθηκε ως όρος εξαφανίστηκε στα σύγχρονα γεωργιανά· η δε δεύτερη παρ' όλο που δεν αφομοιώθηκε πλήρως από τα γεωργιανά, διατηρήθηκε και χρησιμοποιείται σε πολύ εξειδικευμένες περιπτώσεις. Αυτό μπορεί να οφείλεται στο γεγονός ότι στη Γεωργία υπάρχει ομώνυμος νομός Μαρτβίλι.

Η λέξη კვირიკე (Κυριακή, προφέρεται ως kviriake) αναφέρεται μόνο μία φορά [3, σ. 238]. Προτού ο χριστιανισμός γίνει η επίσημη θρησκεία οι μέρες της εβδομάδας είχαν γεωργιανά ονόματα των πλανητών σε γενική πτώση τα οποία ήταν συνδεδεμένα με την ειδωλολατρική παράδοση. Για παράδειγμα, η Κυριακή λεγόταν მზისა (mzisa) και ήταν η γενική πτώση της λέξης «ήλιος». Από τις υπάρχουσες πηγές δεν μπορούμε να προσδιορίσουμε πότε ακριβώς καταργήθηκε η τελευταία. Πάντως, είναι εμφανές πως η ελληνική ονομασία της πρώτης ημέρας της εβδομάδας καθιερώνεται αυτή την περίοδο. Αποδίδεται ακριβώς ως έχει στα ελληνικά. Η

λέξη διατηρείται και στα σύγχρονα γεωργιανά με λίγο διαφορετική μορφή: კვირა (kvira). Η λέξη είναι ξεκάθαρα δανεισμένη και δεν μπορεί να θεωρηθεί ως όρος.

Η τελευταία ελληνική λέξη που αναφέρεται στο «Μαρτύριο» είναι το ევანგელი (ευαγγέλιο, προφέρεται ως evangele). Όπως αναφέραμε και παραπάνω, αυτή η ελληνική λέξη χρησιμοποιείται μόνο σε αυτό το κείμενο [1, σ. 146]. Φαίνεται αυτή την περίοδο δεν είχε αναβρεθεί η αντίστοιχη λέξη για το «ευαγγέλιο» και αυτό το κενό καλύφθηκε με την ελληνική. Στη συνέχεια εμφανίστηκε η γεωργιανή λέξη სახარება (sakhareba) που αντικατέστησε πλήρως την ελληνική μεταφράζοντας την επακριβώς. Το συνώνυμο και αντίστοιχο του ελληνικού «τετραευαγγελίου» თბთბოვო (ot'kht'ani) εμφανίστηκε από τον 11ο αιώνα και έγινε αποδεκτό μόνο από τους επιστημονικούς και εκκλησιαστικούς κύκλους.

4 «Βίος του Αγίου Γεωργίου του Αγιορείτου» (11ος αιώνας)

Το δεύτερο κείμενο που παρουσιάζει ιδιαίτερα μεγάλο αριθμό δανεισμένων ελληνικών λέξεων είναι ο «Βίος του Αγίου Γεωργίου του Αγιορείτη» γραμμένο από τον κοντινότερο του μαθητή επίσης Γεώργιο Mtsire (= Μικρός) ή Ιερομόναχο. Ο συγγραφέας τον είχε συνοδέψει σε όλα τα μέρη τα οποία είχε επισκεφθεί ο πνευματικός του πατέρας: Αντιόχεια, Μαύρο Όρος στη Συρία, Κωνσταντινούπολη, Ιερουσόλυμα και Γεωργία. Αυτός ο «Βίος» ως ένα από τα καλύτερα και ογκώδη κείμενα κατέχει ιδιαίτερη θέση στη γεωργιανή γραμματολογία. Θεωρείται μια από τις εγκυρότερες πηγές για τη μελέτη της βυζαντινής ιστορίας. Ο Γεώργιος Αγιορείτης έζησε το μεγαλύτερο μέρος της ζωής του στη βυζαντινή αυτοκρατορία. Γεννήθηκε στη Γεωργία το 1009 στην ευγενική οικογένεια. Ξεκίνησε τις σπουδές του στην πατρίδα του και τις ολοκλήρωσε στην Κωνσταντινούπολη αποφοιτώντας από το καλύτερο εκπαιδευτικό ίδρυμα της βυζαντινής πρωτεύουσας όπου 12 χρόνια παρακολούθησε τα μαθήματα. Έγινε μοναχός στο Μαύρο Όρος της Συρίας. Μετά από την τρίχρονη παραμονή από εκεί εγκαταστάθηκε στη Μονή Ιβήρων (= Γεωργιανών) το 1040. Μετά από 4 χρόνια χειροτονήθηκε δέκατος ηγούμενος της και παρέμεινε σε αυτή τη θέση έως το 1056. Αυτή τη χρονιά παραιτήθηκε από τα καθήκοντά του, εγκατέλειψε το Άγιον Όρος και εγκαταστάθηκε εκ νέου στο Μαύρο Όρος προκειμένου να μεταφράζει τα εκκλησιαστικά κείμενα από τα ελληνικά στα γεωργιανά. Το 1060, ύστερα από την πρόσκληση του Γεωργιανού βασιλέα Bagrat Δ' (1027-1072) επισκέφθηκε την πατρίδα του και πραγματοποίησε σημαντικές εκκλησιαστικές μεταρρυθμίσεις. Το 1065 αναχώρησε για την Κωνσταντινούπολη με 80 ορφανά προκειμένου να τα σπουδάσει εκεί. Πέθανε ξαφνικά στη

βυζαντινή πρωτεύουσα. Η σωρός του μεταφέρθηκε από τους μαθητές του στη Μονή Ιβήρων όπου και θάφτηκε.

Ο Γεώργιος είναι ένας από τους πιο σημαντικούς λόγιους Γεωργιανούς της μεσαιωνικής περιόδου. Χάρη στην τέλεια γνώση των ελληνικών κατάφερε να εμπλουτίσει τη γεωργιανή γλώσσα με τη μετάφραση όλων των σημαντικών κειμένων που υπήρχαν στα ελληνικά. Το ογκώδες μεταφραστικό του έργο καλύπτει όλους τους τομείς της εκκλησιαστικής γραμματολογίας.

Το ότι ο εν λόγω «Βίος» εμπεριέχει τις περισσότερες δανεισμένες ελληνικές λέξεις δεν είναι τυχαίο. Το κείμενο συγγράφηκε στο Άγιον Όρος και η γλωσσολογική επίδραση της ελληνικής ήταν αναμενόμενη. Μία τέτοια μελέτη μάς επιτρέπει επίσης να αναδείξουμε ποιες ελληνικές λέξεις ήταν κατανοητές για το γεωργιανό αναγνωστικό κοινό και πώς τις χρησιμοποιούσαν. Ο «Βίος» προοριζόταν για τους Γεωργιανούς μοναχούς που μόναζαν στα μοναστήρια όχι μόνο της βυζαντινής αυτοκρατορίας αλλά και της Αντιόχειας και Συρίας. Αυτό σημαίνει πως οι υπό εξέταση λέξεις ήταν κατανοητές για αυτούς.

Οι λέξεις που χρησιμοποιούνται συχνά στο κείμενο είναι οι εξής²: ეკლესია (εκκλησία), მონასტერი (μοναστήρι), ანგელოზი (άγγελος), ლაურა (λαύρα), კანონი (κανόνας), ტრაპეზი (τραπέζι), პატრიარქი (πατριάρχης), მუტროპოლიტი (μητροπολίτης), ეპისკოპოსი (επίσκοπος). Η πρώτες δύο λέξεις ανήκουν στην ίδια κατηγορία. Και στις δύο περιπτώσεις το «ήτα» προφέρεται ως «ε». Είναι οι λέξεις που έχουν αφομοιωθεί από τη γεωργιανή γλώσσα τον πρώιμο μεσαίωνα και στη συνέχεια δεν υπέστησαν καμία αλλαγή παρ' όλο που στα ίδια τα ελληνικά είχε αλλάξει η προφορά τους. Η λέξη «μητροπολίτης» παρουσιάζει ιδιαίτερο ενδιαφέρον γιατί συναντούμε και τις δύο μορφές προφοράς: მუტროპოლიტი (= μετροπολίτης) [3, σ. 208], მიტროპოლიტი (= μητροπολίτης) [212]. Μπορούμε να υποθέσουμε πως οι γεωργιανοί μοναχοί άκουγαν και τις δύο εκδοχές. Δεδομένου ότι ο όρος «μητροπολίτης» μόλις είχε εισαχθεί στα γεωργιανά δεν είχε καθοριστεί ακόμα η οριστική απόδοσή της. Με το πέρασμα του χρόνου επικράτησε η νεοελληνική εκδοχή προφοράς η οποία έγινε αποδεκτή και καθιερώθηκε και στα σύγχρονα γεωργιανά.

² Στο «Βίο» αναφέρονται επίσης οι δανεισμένες ελληνικές λέξεις, κυρίως τα εκκλησιαστικά αξιώματα και οι δημοσιονομικοί όροι. Πρέπει να αφιερωθεί ειδικό άρθρο στη μελέτη της σημασίας και της προέλευσης αυτών των όρων.

Πρέπει να γίνει ειδική αναφορά στους όρους λειτουργικού περιεχομένου. Στο «Βίο» όπου ο συγγραφέας δίνει τον κατάλογο των βιβλίων μεταφρασμένων από τον Γεώργιο Αγιορείτη [3, σ. 210-211] τα περισσότερα προορίζονται για λειτουργική χρήση. Πρέπει να τονίσουμε πως από αυτές τις ελληνικές λέξεις μερικές μεταφράζονται και μερικές αποδίδονται ως έχει στα ελληνικά.

სუნაჯარისტი (συναξαριστής, προφέρεται ως svinaxarī) – Στη Γεωργιανή Εκκλησιαστική πρακτική ο «Συναξαριστής» δεν χρησιμοποιούταν πριν από τον 10ο αιώνα. Επομένως, η χρήση αυτού του βιβλίου και ενδεχομένως και της λέξης καθιερώνεται από τους Γεωργιανούς λόγιους μοναχούς που ζούσαν στη Μονή Ιβήρων, στο Άγιον Όρος. Στο «Συναξαριστή» έχουν εισαχθεί οι σύντομοι Βίοι Αγίων με την ημερολογιακή σειρά που προορίζονται για ανάγνωση κατά τον όρθρο. Ο Γεώργιος Αγιορείτης μετέφρασε στα γεωργιανά το πλήρες κείμενο του «Συναξαριστή» της Αγίας Σοφίας της Κωνσταντινούπολης προσθέτοντας μνείες μερικών Γεωργιανών Αγίων [2, σ. 838]. Η εν λόγω λέξη και το βιβλίο έχει επικρατήσει στη σύγχρονη γεωργιανή εκκλησιαστική πρακτική και μπορεί να θεωρηθεί ως όρος εντασσόμενος στην κατηγορία των λειτουργικών βιβλίων.

სტიქარონი (στίχαρον, προφέρεται ως stikharon) – οι ειδικοί ύμνοι που αποτελούνται από 2-3 στίχους και διαβάζονται κατά τον εσπερινό και τον όρθρο. Χρησιμοποιείται και στη σύγχρονη λειτουργική πρακτική. Είναι ένας από τους λειτουργικούς όρους.

Τα λειτουργικά βιβλία που μεταφράζονται στα γεωργιανά είναι τα εξής: სხადგება (Ευαγγέλιο), საქმე მოციქულთა (Πράξεις των Αποστόλων), სავნახარბეჭველი (Προφητείες), თოჯინა (Μηναία), ზადგო (Πεντηκοστάριο). Το τελευταίο είναι το βιβλίο το οποίο χρησιμοποιείται την περίοδο μεταξύ της Ανάστασης και της Πεντηκοστής. Γιατί προτιμήθηκε αυτή η λέξη που είναι περσικής προέλευσης [2, σ. 335] ως όνομα αυτού του βιβλίου, μας είναι άγνωστο. Μπορούμε να υποθέσουμε πως η εν λόγω λέξη είχε υιοθετηθεί νωρίτερα ως συνώνυμο «γιορτής» και αφομοιώθηκε εύκολα από τη γεωργιανή γλώσσα.

Μιλώντας για τις δανεισμένες ελληνικές εκκλησιαστικές λέξεις πρέπει να αναφερθούμε και στη σύγχρονη πρακτική. Η λέξη που δανείστηκε πρόσφατα από τα ελληνικά και χρησιμοποιείται στα τελευταία 5-10 χρόνια στα γεωργιανά είναι η λέξη სტავროპილი (= σταυροπηγική, προφέρεται ως stavorighili) ως επίθετο μίας μονής η οποία βρίσκεται υπό την άμεση επίβλεψη του πατριάρχη της Γεωργίας και όχι κάποιου επισκόπου. Είναι γεγονός πως από τα μεσαιωνικά γεωργιανά δεν προκύπτει κανένα γεωργιανό επίθετο που θα μπορούσε να αποδίδει αυτή την

έννοια και για αυτό προτιμήθηκε η ελληνική³. Αυτό δείχνει πως κυρίως στην εκκλησιαστική ορολογία η ελληνική γλώσσα παραμένει η βασική πηγή της γεωργιανής γλώσσας. Κάτι που σημαίνει πως η διαδικασία της αφομοίωσης των χρήσιμων λέξεων από τα ελληνικά στα γεωργιανά συνεχίζεται.

5 Βιβλιογραφία

- [1] ი. აბულაძე, ძველი ქართული ენის ლექსიკონი, 1973, 577- I. Abuladze, Λεξικό αρχαίας γεωργιανής γλώσσας, 1973, 577
- [2] ე. გაბიძაშვილი (რედ.), საქართველოს მართლმადიდებელი ეკლესიის ენციკლოპედიური ლექსიკონი, 2008, 1016- E. Gabidzashvili (επιμ.), Εγκυκλοπαιδικό Λεξικό της Ορθοδόξου Εκκλησίας της Γεωργίας, 2008, 1016
- [3] იაკობ ცურტაველი, შუშანიკის წამება, ძველი ქართული მწერლობა, ტ. 1, 1987, 224-244- Iάκωβου Tsurtaveli, «Μαρτύριο της Αγίας Shushanik», Γεωργιανή Γραμματεία, τ. 1, 1987, 224-244
- [4] Jacob Tsurtaveli, The Martyrdom of the Holy Queen Shushanik”, translated by J. Cholobargia, 2006, 254
- [5] ი. ლოლაშვილი, გიორგი მცირის გიორგი მთაცმინდელის ცხოვრება, 1994, 288- I. Lolashvili, Βίος του Αγίου Γεωργίου του Αγιορείτη, 1994, 288
- [6] ნ. მახარაძე, ბიზანტიური ბერძნულის ფონეტიკის საკითხები, 2003, 78- N. Makharadze, Θέματα της ελληνικής φωνητικής της βυζαντινής περιόδου, 2003, 78
- [7] ზ. სარჯველაძე, ძველი ქართული ენა, 2004, 576- Z. Sarjveladze, Αρχαία γεωργιανή γλώσσα, 2004, 576

Eka Tchkoitze

Διδάκτωρ, Επίκουρος καθηγήτρια Ιστορίας, Ilia Chavchavadze State University
B. Khmelnitsky Str. Korpus 4A, Flat 3
0136 Tbilisi, Georgia

³ Υπήρχαν μονές υποταγμένες στον βασιλέα χωρίς αυτές να έχουν ειδικούς χαρακτηρισμούς. Δεν γνωρίζουμε αν υπήρχαν μονές που λειτουργούσαν υπό την επίβλεψη του πατριάρχη.